

Közművelődési jelenségek és jelentések

Az ÁMK

A közművelődés szervezeti kereteinek átalakulását feltáró kutatásunk része az Általános Művelődési Központok vizsgálata, amelynek eredményeit magunk is a szokásosnál kíváncsibban vártuk. Talán a KHT-t leszámítva nincs még egy közművelődési intézmény, amelyhez ennyi hit és ellenhit kötődne. Mi tehát az ÁMK-jelenség, milyen jegyekben, jellegzetes megnyilvánulási formákban fejeződik ki a lényege – ma úgy mondanánk: a filozófiája –, és milyen jelentést hordoz?

Ha térben és időben akarjuk az ÁMK-t elhelyezni, óhatatlanul keletkezésének körülményeit érintjük. Eszerint az ÁMK sajátos térként megnyilvánuló, ideáltipikus formájában városi intézmény, amelyet a nyolcvanas évek második felétől felerősödő társadalmi folyamatok érleltek. Mint korábban önálló intézmények szervezeti összevonásából keletkezett integrációs forma pedig az 1000–3000 fős nagyságrendű falvaké, s mint ilyen, a nyolcvanas évek közepéig tartó társadalmi folyamatok terméke. A két típus tíz éves periódusváltással, egymással ellentétes társadalmi hatások közepette jött létre. Településtípusonkénti elterjedtsége a különböző korszakokban jól mutatja a települések közötti, majd az azt követő, településeken belüli szociológiai folyamatokhoz való szoros kapcsolódását.

Az ÁMK városi aránya jóval a városok települési arányszáma fölött van, annak mintegy két és félszerese. Összességében falun kisebb ugyan a részarányuk, de csak az 1000 fő alatti aprófalvak miatt, ahol jóval kevésbé tudtak elterjedni. Nem ez a helyzet azonban az 1000–1500 s különösen az 1500–3000 lélekszámú falvak esetében, ahol az ÁMK-arány duplája a települési arálynak. A nem közigazgatási értelemben vett nagyközségekben is arányosan van jelen mint integrációval létesített szervezeti forma.

Az ÁMK szellemi elődjének, a „nevelési központnak” mint „komplex pedagógiai,

művelődési szolgáltatórendszernek” a lényege eredetileg nem a szervezeti egység, hanem az épület-egység volt. Olyan téregyüttes tehát, amely többet tud és más minőséget ad, mint az elszórtan telepített épületek. Az elképzelés nem is a már meglévőkre, hanem az új beruházásokra vonatkozott, hangsúlyozottan az 1971-es Településhálózat Fejlesztési Konceptióval összhangban. Ezt az eszményt leginkább városi intézmények képesek megjeleníteni, mert ott születtek nagyobb számban ilyen létesítmények. Az ÁMK-k 16 százaléka épült eleve iskola és közművelődés összetett funkcióra, 61 százaléka városban, s ez egyszersmind a városi ÁMK-k 58 százaléka, míg a falusiaké mindössze 8 százalék. Ugyanakkor ez az ideáltípus jelentős fáziskéséssel, s mondhatni az eszméjével oppozícióban lévő ideológiai közegben valósult meg. A városi ÁMK-k kétharmada 1985 után, már fellazuló vagy fellazult, a települési összevonásokkal ellentétesen ható társadalmi környezetben jött létre.

A mai ÁMK-forma zöme (84 százaléka) azonban nem így, hanem összevonással keletkezett, s a települési központosítás nyomán létrejött helyi hatalom-koncentráció terméke. Nem építészeti, hanem politikai innováció. Ennek „filozófiája” nem a tér-, hanem a szervezetadta struktúrákban rejlő lehetőségekre, elsősorban a nagyobb hierarchizáltságra épít, s nem minőségi, hanem hatékonysági/gazdaságossági hivatkozási alapja van.

Az ÁMK-k 61 százaléka a rendszerváltás előtt nyerte el mostani szervezeti típusát, 41 százalékuk még 1985 előtt. E tekintetben az ÁMK, mint a hetvenes évektől a nyolcvanas évek közepéig tartó központosítás szülötte, falusi jelenség, s elsősorban az 1500–3000 fős települések intézménye. Ebben a kategóriában a városi 33 százalékos és a többi vidéki 35 százalékos átlaggal szemben az ÁMK-k 53 százaléka jött létre

a hetvenes és nyolcvanas évek fordulójától a nyolcvanas évek közepéig. A rendeletek, direktívák és különböző szakmai-módszertani anyagok a hetvenes évek végén sem tértek el az akkorra már tévesnek bizonyuló település-politika 1971-ben kijelölt irányaitól, s erősen szorgalmazták az oktatási és kulturális intézmények szervezeti integrációját. Ebben látták az alsó fokú központok kulturális alapellátásának biztosítékát. (Lásd például az 1977-es irányelveket „A kis települések kulturális ellátásának javítására és a komplex művelődési intézmények létesítésére”, valamint a 119/1981. MM utasítást „A tanácsok által fenntartott óvodák, egyes alsó-fokú nevelési – oktatási és közművelődési intézmények, valamint sportintézmények szervezeti összevonásáról”).

Az összevonással létrejött integrált szervezeti forma nemcsak a ma létező ÁMK tipikus megjelenési formája, hanem annak rendszerváltás utáni „keletkezési modellje” is. Amikor a települési autorizációs folyamatok hangsúlyosabb szerephez jutottak, s lehetőség nyílt a helyi hatalmi

viszonyok kendőzetlenebb érvényesítésére, mindig akkor jött meg az „ÁMK-csinálási kedv”. Ilyen periódusokban a kulturális intézmények jelentőségre tesznek szert, elkezdnek társadalmi értelemben „számítani” annak köszönhetően, hogy nem lebecsülhető szerepet játszhatnak a hatalmi szerkezet kifejezésében s nemritkán a hatalom kieszközlésében is.

A direktívák és a módszertani anyagok

A programok mennyiségi mutatóit átnézve az ember valósággal meghökken a nagy számoktól. A városi intézmények átlagosan több mint heti egy rendezvényt szerveznek, de majdnem kéthetenként az 1000 fő alatti aprófalvakban is. A falvak átlaga különösen meghaladja a klasszikus művelődési házak rendezvény-számát. Nem bizonyult helytállónak az a feltételezés, hogy az ÁMK-kból kiszorulnak a felnőttek. Az ellenkezője igaz, átlagosan a felnőtt- és a gyerekre rendezvények aránya kiegyensúlyozott. Szignifikánsan nem különbözik, talán csak az 1000–1500 fő közötti falvakban, itt is a felnőttek javára. Még nyilvánvalóbb, hogy az ÁMK-k nemcsak gyermekintézmények, a szorosabban vett iskolai rendezvények (iskolai buli, kirándulás, ballagás stb.) az összes rendezvénynek átlagosan mintegy 15 százalékát teszik ki.

már a hetvenes évek közepétől szorgalmazták az iskola és a közművelődés egyesítését, mégis, ebben az időszakban alig voltak szervezeti összevonások: települési szinten nem volt meg hozzá a motiváció. Akkor nyíltak meg a fülek a központi sugalmazásra, amikor a falukörzetesítés befejeztével a helyi szempontok kerültek előtérbe: az új hatalmi viszonyok demonstrálására volt szükség. Hasonló tényezők játszottak közre a rendszerváltás után a kilencvenes évek közepéig zajló összevonásokban, melyek a kistélepeleket érintették a leglátványosabban. Csak ekkor fordítva, nem a cent-

ralizációval, hanem a visszanyert települési önállósággal volt összefüggésben.

Akár térben, akár szervezetben fejeződött is ki, az eszméje közös gyökérből eredt. Abból a hitből, amely a rendszeradta többlétől vár valami újat, más minőséget. Két igény találkozott itt: a hetvenes évek második felének eszmény-kereső, eszmékre fogékony közege, amely radar-szerűen szűrte ki és próbálta meghonosítani itthon is a nyugati szellemi áramlatokat,

s ennek az évtizednek a település-összevonásokban betetőződő központosítási hulláma. Mindkettő a minőség és a hatékonyság, azaz szigorúan a modernizáció jegyében zajlott, s az évtized közepén kulminált.

A két rendszer, a tér és a szervezet nem is áll olyan távol egymástól, ez utóbbi térviszonyokon modellált emberi viszonylatok, alá-, föl- és mellérendeltségek, meghatározott elvek szerint strukturált rendszer. Mindkét elgondolás mögött a hetvenes évek uralkodó szellemi áramlata, a funkionalista/strukturalista szemlélet áll.

Akik térben álmodták meg mint nevelési központot, funkcióban gondolkodtak, az intézmény, a működés, a tevékenység felől közelítettek. A strukturáló elv éppenséggel az egyetlen létező elvnek a tagadása volt, maga a flexibilitás, s a kötetlenség, a szabadság, az egymásmellettség, a sokszínűség igényét fejezte ki.

Más értelemmel valósult aztán meg mint szervezeti forma, amelyben nem az intézmény felől építkeztek, hanem a személyzet felől, azok felől, akik „intéznek”, s nem a tevékenységek álltak a figyelem homlokterében, hanem azok keretei. A strukturáló elv a tevékenységformák szervezetben garantált hierarchiája, a normativitás, amely meghatározott érték-preferenciákat rögzít. Realizálása mintát adó módon, arányaiban legdinamikusabban a nyolcvanas évek első felében történt – a települési folyamatokkal összefüggésben – az átláthatóság, a könnyen kézben tartathatóság követelménye mellett a „nagyszabásúság” igényével és a minőség – hatékonyság kettős szlogenjével.

Éppen ez a két dolog a legszembeesőbb a ma ÁMK-jából: a sok, azaz a mennyiség, és a jól átlátható sztenderdekbe rendezett szolid minőség. A programok mennyiségi mutatóit átnézve az ember valósággal meghökken a nagy számoktól. A városi intézmények átlagosan több mint heti egy rendezvényt szerveznek, de majdnem kéthetenként az 1000 fő alatti aprófalvakban is. A falvak átlaga különösen meghaladja a klasszikus művelődési házak rendezvényszámát. Nem bizonyult helytállóknak az a feltételezés, hogy az ÁMK-kból

kiszorulnak a felnőttek. Az ellenkezője igaz, átlagosan a felnőtt- és a gyerekrendezvények aránya kiegyensúlyozott. Szignifikánsan nem különbözik, talán csak az 1000–1500 fő közötti falvakban, itt is a felnőttek javára. Még nyilvánvalóbb, hogy az ÁMK-k nemcsak gyermekintézmények, a szorosabban vett iskolai rendezvények (iskolai buli, kirándulás, ballagás stb.) az összes rendezvénynek átlagosan mintegy 15 százalékát teszik ki.

Lényeges különbségek mutatkoznak a felnőtt programok javára az 1000–15000 fős falvak, a nagyközségek és a városok esetében, jelezve, hogy itt a gyerekrendezvények nagyobb arányban szorosabban vett iskolai programok. Hasonló képet mutatnak az állandó csoportok is. Bár e tekintetben a klasszikus művelődési házak mutatói városban jobbak (ahol átlagosan 12,4 csoport van egy intézményben), az ÁMK-k falusi csoportszám-átlaga, különösen a kistelepüléseken, magasabb, mint más típusú művelődési házaké.

Az iskolás kor fölötti fiatalok körében végzett munka a többi művelődési házhoz hasonlóan az ÁMK-nak is a leggyengébb pontja: az állandó közösségeknek és az alkalmi rendezvényeknek egyaránt a 11 százaléka szolgál ennek a rétegnek, beleértve a gyerek-ifjúsági egyes korcsoportokét is. A 14 év fölötti ifjúsági programok aránya mindössze 7 százalék, ami már alacsonyabb, mint a más típusú művelődési házakban (ott 12 százalék). Különösen az állandó közösségek esetében az 1000–3000 lakosú falvakban, ahol számszerűen a legtöbb ÁMK van.

A klasszikus művelődési házakkal összehasonlítva a legfontosabb különbségek azonban nem mennyiségiek, hanem formai és még inkább tartalmi jellegűek, ami mögött a kétfajta intézmény jól érzékelhetően eltérő attitűdje áll.

A más fajta művelődési házak a programjaikban stabilitásra törekednek, minél nagyobb a település, annál fokozottabb mértékben. A rendszeres és az alkalmi programok aránya országos átlagban 60–40 százalék. Az ÁMK esetében ez fordítva van. De még szembeesőbb, hogy a

rendezvények több mint egyharmada úgynevezett „akciós” rendezvény, iskolához kötődő kampányok, évfordulók, ünnepek stb. Az ilyen jellegű rendezvényeknek (Föld Napja vetélkedő, versmondó verseny stb.) a nem ÁMK-s településeken is a művelődési ház ad otthont. ÁMK-jelenség viszont ezeknek a programoknak a felnőtt közönségre való nagymértékű kiterjesztése. Úgy is, mint a gyerekek kísérőire (vegyes korcsoportos programok), de úgy is, mint az ilyen jellegű programokkal megcélzott közönségre. A felnőtteknek szánt rendezvények mintegy egyötöde ebben az iskolák számára kitalált keretben zajlik, ami a kistelepülések és a nagyközségek esetében eléri az egynegyednyi arányt.

Ezek a rendezvények az oktatási alapfunkciót szolgáló oldottabb ismeretelsajátítás folyik egy sztenderdizált kultúrára alapozva. Ha hozzátesszük, hogy ezen kívül a tulajdonképpeni felnőtt rendezvények 90 százaléka bál és kiállítás, szombatünövé válik, hogy az ÁMK-kban iskolai oldalról erőteljesen hangsúlyozott minőségbiztosításnak a közművelődési lecsapódása első sorban ezekre a rendezvényekre alapozva megy végbe, a felnőtt programoknak az iskoláéhoz hasonló jól átlátható, tematikusan, mondhatni didaktikusan szortírozott rendjében. Ez kétségtől egyik záloga a hatékony szervezésnek, a mennyiségnek, ahogy a normatív keretek közé fogott kultúra egy szolid minőségnek.

Mégis tartalmi szempontból nagy veszteségek könyvelhetők el itt. A minőség szlogenjének oltárán fölázódódik az a társadalmi-emberi problémák iránti fogékonyság, amely a legértékesebb magyar művelődési otthoni hagyományok egyike. Meghökkenítő, hogy teljes mértékben hiányoznak a klasszikus művelődési házak kínálatának nagyobbik részét jelentő legértékesebb programok, melyek az emberek mindennapjaira és a szellemi áramlatokra reagálnak, s ha csetlő-botló módon, az elit kultúra szempontjából nézve nem is mindig méltányolható színvonalon, de élni segítenek. A kultúrát a mindennapok részévé teszik, másrészt bekapcsolnak a társadalmi-szellemi folyamatokba.

Az ÁMK falai közül kiszorul mindaz, ami a kilencvenes évek végi életforma- és eszmény-kereső próbálkozásként a többi művelődési házon erőteljesen nyomot hagyott. Az ÁMK saját kulturális sztenderdjeinek foglyaként nem tudja azt, amit a legkevésbé rangos falusi kultúrház is tud – ha egyedileg nem is tudná kitalálni, de a művelődési házak közösségének részeként igen –, hogy bontakozó társadalmi, szellemi folyamatokat felerősítsen. Néha paradox eszközökkel, sokszor nem túl rangos kultúrát „lovagol meg”, s nem-egyszer a progresszió részévé teszi. A művelődési házak számtalan eszme-áramlat elterjedésében aktívan közreműködtek, a népi kultúra újjáéledésétől a materialista gondolkodás egyeduralmát megtörő metafizikai látásmód meggyökereszetéséig. Mindenesetre ez a képességük az, amelyre hivatkozva *Koncz Gábor* egy országos konferencián azt az érvényes megállapítást tette, hogy a rendszerváltás előkészítésében a kultúrházak nem elhanyagolható szerepet játszottak a „szabadság kis köreinek” életre hívásával és gondozásával.

Az ÁMK-nak ehhez a fontos intézményi szerepkörhöz a társadalmi aspektusa túlságosan formalizált, s csak a már készet s formai értelemben is az elfogadottat tudja asszimilálni. Lehet, sőt valószínű, hogy kevesebb silány kultúra kerül be, de az is igaz, hogy kevesebb kimagasló és kiváltképpen új. Nagyjából olyan a különbség, mint az akadémikus művészeti iskolák és az avantgárd között. E mögött lényegi gondolkodásmódbeli különbség húzódik meg. A kulturális antropológia szellemes *Geertz-i* kifejezését használva az ÁMK-k „culture of” szemléletűek a klasszikus művelődési házak „culture for” beállítottságával szemben. Azaz: az ÁMK-kban inkább – a kultúra saját rendszerét szem előtt tartó – terjesztő, ismeretközlő attitűd nyilvánul meg a művelődési házak „használó” attitűdjével ellentétben. A különbség egy implicit kultúra-felfogásbeli eltérést is jelent. A klasszikus művelődési házak az ismereteken túlmutató tágabb, úgynevezett „élő-kultúra” fogalommal dolgoznak, melynek középpontjában az értékek (az ér-

tétkrend értelmében) állnak s nem az ismeretek.

Helytállóan bizonyult az a hipotézis, hogy az ÁMK elszakadt a par excellence szakmai áramkörtől, amit az említett eszmei-tartalmi profilon és formai jellemzőkön kívül az is megerősít, hogy meglepő módon hiányoznak a kínálatából a sikeres és elterjedt művelődési otthoni formák, még az olyan közkedveltekkel is csak elvétve lehet találkozni, mint a Játszóház. Ez nem is olyan meglepő, ha az ÁMK-k szervezeti felépítését nézzük, melynek bármely mutatója azt a tapasztalatból ismert

tényt támasztja alá, hogy az ÁMK-n belül súlyosan alárendelt helyzetben lévő közművelődés képtelen a saját immanens logikája szerint működni.

Jegyzet

(1) Önkitöltős postai kérdőívet használtunk, melyet a listánkon szereplő 165 ÁMK-ból – többszöri kérés mellett – 129 küldött vissza. (78 százalék, ami jó aránynak számít). Az intézmények kb. 10 százalékában készültek interjúkon alapuló esettanulmányok is. Az adatfelvétel 1999 első felében történt.

Lipp Márta

A roma oktatásról – Kerecsend ürügyén

A roma-kérdés megoldása Magyarországon – úgy fest – az elkövetkezendő idők egyik fontos feladata lesz. Annál is inkább, mert a közelmúlt eseményei következtében várhatóan nemzetközi figyelem fogja kísérfni ez irányú próbálkozásainkat. A rendszerváltás után, a téma körüli csend éveiben úgy látszott, a politika és a közvélemény egyaránt az iskolától várta (az iskolára hárította?) a megoldást. A közben végbement gazdasági, társadalmi – és különösen a tanügyet érintő – változások azonban sok tekintetben nehezítették a roma tanulókat is nevelő iskolák helyzetét.

A gazdaság átalakulását követően a roma betanított és segédmunkások vesztették el leghamarabb állásukat; legtöbbjüknek évek óta legfeljebb alkalmi munka jut. Az ország elmaradottabb, szegényebb, depressziós térségeiben él a roma lakosság legnagyobb része – leszámítva Budapestet és Miskolcot –, emiatt az önkormányzatoknak általában nincs anyagi lehetőségük hatékony stratégiák kidolgozására és végrehajtására.

A szabad iskolaválasztás és a csökkenő gyermeklétszám hozta meg a versenyhelyzetet az általános iskolák számára. Mivel a roma családokban több gyermek születik, az iskoláskorú népességben nő a romák aránya. Erre a tényre a legtöbb iskolában ugyanúgy reagálnak a nem roma szülők: igyekeznek másik iskolába vinni gyermekeiket.

Mára már nyilvánvalóvá vált: a probléma túl komoly és túl bonyolult ahhoz, hogy az iskola egyedül megoldhatná. A kérdés rendezése átgondolt, összehangolt, többszintű intézkedést kíván, és valószínűleg sok pénzt, időt és kitartást igénylő folyamat lesz. Jelenleg azonban az iskolák még lényeges állami-politikai támogatás nélkül kénytelenek küzdeni a roma tanulók oktatásának nehézségeivel. A probléma körüli elvi-ideológiai bizonytalanság, a világos (oktatás)politikai koncepció és a fokozódó feszültség nem könnyíti meg a pedagógusok dolgát.

Mi lehet a megoldás? Nyilvánvaló, hogy nincs királyi út: minden iskolának a maga viszonyaira kell kidolgoznia saját megoldási koncepcióját. Eme evidencia leszögezése azonban nemcsak hogy nem segít, hanem